«Улусчу ужурлар» эртеминге 1-ги класска кичээлден дашкаар ажылдың календарь-темалыг планы

Кезек	Шагы	Тема	Кичээлдин хевири	Өөреникчиниң ажыл-чорудулгазы	Башкының ажыл чорудулгазы
Бистиң өг-бүлевис (4 ш.)	1	1. Кады төрээн кижилер.	Таныштырылга кичээл.	Өг-бүле, кады төрээн кижилер, найырал, чоок төрел улус деп билиишкиннерни уруглар өөренир, оларның сүзүктүг утказы.	Өг-бүле дугайында билиишкин, ооң сүзүктүг утказы. Чаңгыс өг-бүлениң улузу. Акышкы-дуңмашкы улустарның аразында адажыр ужурлары. Найырал, найыралдыг өг-бүле, хостуг үе, эп-чөп дугайында билиишкиннер. Ада-ие улустуң күзели. Найырал–үнелиг чүүл. Эптиг, найыралдыг өг-бүле – эки амыдыралдың дөзү. Чаңгыс өг-бүлениң кижилериниң аас-кежии – сагыш човаачалында, эптиг найыралында. *«Кады төрээн кижилер»* (фильм көрүлдези). *Ыры «Авам» (сөзү Саая Бюрбээнии, аялгазы Альберт Тановтуу.* Клип*)*. https://www.youtube.com/watch?v=GxwZbrLM9gY
	1	2. «Ада төрели-алдын, ие төрели- мөңгүн»	Таныштырылга кичээл.	Бердинген үлегер домактың кол сүзүктүг утказы. Ада-иезин, төрелдерин канчаар хүндүлеп адаарын билип алыры.	Үлегер домактың кол сүзүктүг утказы. «Алдын», «мөңгүн» деп үнелиг эдилелдерниң шынары. Ачазын азы авазын, төрелдерин хүндүлеп адаары. Ыры «Угбамга» (сөзү болгаш аялгазы Саая Бюрбээнии. Клип). *«Ада төрели - алдын, ие төрели- мөңгүн»* (фильм көрүлдези). https://www.youtube.com/watch?v=GxwZbrLM9gY
	1	3. Кырган-авазы биле кырган-ачазын хүндүлээри	Таныштырылга кичээл.	Хүн бүрүде ада-иезинге, кырган-ачазынга, кырган-авазынга дузалажыр ужурлар: сандай (олбук) салып бээри, шай аяан салып бээри дээш оон-даа	Бичии кижиниң кырган-ачазынга база кырган – авазынга хамаарыштыр сагыыр сүзүктүг ужурлары. Оларның сүме чугааларын кичээнгейге алыры. Хүн-бүрүде кырган-ачазын база кырган-авазын өөртүп, дузалажыр чүүлдери. Сандай, олбук салып олуртуру. Аякка шайны кудуп, хөнекти мурнунга салып бээри. Сандайдан, олбуктан турарынга дузалажыры. Бажыңдан (өгден) үнер-кирерингге дузалажыры. *«Кырган-авазы биле кырган-ачазын хүндүлээри»* (фильм көрүлдези).

				өске сүзүктүг ужурларны сагып өөренири.	
	1	4. Чоок төрел улус	Таныштырылга кичээл.	Чоок төрел улус деп билиишкин. Олар аразында канчаар хүндүлежип адажырын болгаш Улуг улуска хүндүткелдиг хамаарылганы өөренип алыры.	Төрел улус деп билиишкин. Кижиниң чоок төрел улузу. Ачазының кады төрээн акылары, угбалары, дуңмалары. Авазының кады төрээн акылары, угбалары, дуңмалары. Оларга хүндүткелдиг хамаарылга. «Сиген көкте Борам семис...» (кожамык). Кожамыктың сүзүктүг утказы: күзел, найырал, өөрүшкү, чоргаарал дээш о.ө. *«Чоок төрел улус»* (фильм көрүлдези). https://www.youtube.com/watch?v=GxwZbrLM9gY
Өг (бажың) – кижилер чурттаар чер (7 ш.)	1	5. Малчыннар өглери.	Таныштырылга кичээл.	Өг – мал ажылдыг кижилер чурттаар чер. Чылдың дөрт эргилдезинде малчын улустуң өглериниң дугайында билиишкин болгаш кожа-хелбээ чоннарның өглерин деңнеп билип алыры. Өгнү канчаар өглеп, бузар аргаларын өоренип алыр. Чылдың дөрт эргилдезинде көжүп чорааны-	*«Өг дугайында тоол»* (фильм көрүлдези). Тоолдуң сүзүктүг утказы: сонуургаачал чорук, бодамчалыг чорук, ажылгыр чорук. Өг – мал ажылдыг кижилер чурттаар чер. Моол, хакас, алтай, казах дээш о.ө. чоннарның өглери: дөмей болгаш аңгы чүүлдери. Кидис өг. Өг тигер деп билиишкин. Өг бузар деп билиишкин. Чылдың дөрт эргилдези (кыш, час, чай, күс). Көш деп билиишкин. Ооң амыдыралчы ужур-утказы *"Өг-чурттаар чер. Малчыннар өглери»* (фильм көрүлдези). https://www.youtube.com/watch?v=DF9VeCwe9h4&t=127s

				биле таныжылга.	
	1	6. Өг, ооң сүзүктүг ужурлары.	Таныштырылга кичээл.	Өг (бажың) деп билиишкин, ооң сүзүктүг утказы. Өг иштинде дириг амыттаннарның чыдынын чөөн чүк улузунуң календары-биле көргүскенин билип алыры. Өгнүң эр, кыс талаларын болгаш ооң херекселдериниң дугайында ооренип алыр.	Өг - тыва чоннуң бир сүзүү. Өгнүң төгерик хевири, ооң сүзүктүг утказы. Дириг амытаннар аттары-биле адаан улусчу календарь (чөөн чүк улузунуң үе календары). Өг иштиниң календары. Өгде дириг амытаннарның чыдыны. Күскениң чыдыны. Инектиң чыдыны. Парның чыдыны. Тоолайның чыдыны. Улунуң чыдыны. Чыланның чыдыны. Аъттың чыдыны. Хойнуң чыдыны. Сарбашкынның чыдыны. Дагааның чыдыны. Ыттың чыдыны. Хаванның чыдыны. Өгнүң эр талазы, ооң херекселдери. Өгнүң кыс талазы, ооң херекселдери. Дөр – сүзүктүг тала. Дөр ужурлары. Хүн дуртун өг иштинге илередири. «Хүн үнген» үе. «Биче дүъш» үези. «Улуг дүъш» үези дээш о.ө. *«Өг ужурлары»* (фильм көрүлдези). https://www.youtube.com/watch?v=FPRLHeQIa_8
	1	7. Өгнүң эт-севин салыр ужурлар.	Таныштырылга кичээл.	Өгнүң эт-севин салыр ужурларын болгаш оларны сүзүктеп эдилеп чорааны-биле таныжып билип алыры.	Эт-септи улусчу календарь езугаар салыр ужурлар. Дөр – өгнүң хүндүткелдиг талазы. Аптара - дөр талазының эдилели. Аптараның сүзүктүг утказы. Ширээ. Кыс таланың эт-севи: ава оруну, уруг кавайы, хойтпак доскаары, үлгүүр. Эр таланың эт-севи: чүък (чыышкын), аргамчы, кижен, дужак, чулар, эзер, челе. Ожук, ооң турар чери. Ширтектер. Салгал дамчаан херекселдер, оларны сүзүктеп эдилээри. *«Өгнүң эт-севи»* (фильм көрүлдези). https://www.youtube.com/watch?v=cikEzqrrLZU https://www.youtube.com/watch?v=rYoOUZV3Zww
	1	8. Өг-херекселдеринге хамаарышкан ужурлар.	Таныштырылга кичээл.	Өг херекселдеринге (эжикке, эргинге, савага, бижекке, орунга) хамаарышкан ужурларны уруглар сагып	Эжикке хамаарышкан ужур. Эргинге хамаарышкан ужур. Савага хамаарышкан ужурлар. Бижекке хамаарышкан ужурлар. Орунга хамаарышкан ужурлар. «*Өг-херекселдериниң ужурлары»* (фильм көрүлдези). https://www.youtube.com/watch?v=9BKRC8gT99w&t=19s

				өөренип алыр.	
	1	9. Хөгжүмнүг кичээл.	Холушкак хевирниң кичээли.	“Тыва өглер” деп ырының сөзүн, аялгазын дамчыштыр уруглар өгге, бойдуска, күш-ажылга, чашкы үезинге хамаарыштыр ыдыктыг сүзуктерин билип алыр.	*Ыры «Тыва өглер» (сөзү Александр Даржайныы, аялгазы Каадыр-оол Бегзинии. Клип).* Ырының сүзүктүг утказы: өгге ыдыктыг хамаарылга, чараш бойдус, күш-ажыл, чашкы үе, кижиниң чырык сеткили. *«Тыва өглер»* (фильм көрүлдези).
	1	10. Бистиң бажыңывыс.	Таныштырылга кичээл.	Бажың, ооң хевирлери, арыг-силиг байдалын, Бажың кижиниң кол эдилели деп чүүлдү, ону арыг-силиг эдилээрин өөренип алыр.	Чаглактаныр (чурттаар) чер дугайында билиишкин. Уя. Үңгүр. Коңгул. Ары өө. Ижээн. Кажаа. Бажың – кижиниң кол эдилели, хүннүң чурттаар чери. Бажың, ооң хевирлери, тургузуу. Арыг-силиг бажыңның сагышка дээштии. Бажың ажылы – кижи бүрүзүнүң дорт хүлээлгези. *Ыры «Бичии Лена» (сөзү Леонид Чадамбаныы, аялгазы Мерген-оол Нурзаттыы).* Эрес, шоваа, дуза, арыг-силиг, чурумнуг, чечен деп сөстериниң сүзүктүг утка-шынары. *«Бистиң бажыңывыс», «Бажың-кижилерниң кол эдилели»* (фильмнер көрүлдези). https://www.youtube.com/watch?v=yBkl41GHgxw
	1	11. Эжик чанында идиктер.	Таныштырылга кичээл.	Эжик аксында чыдар идиктерден билип ап болур чаңчылдар. Идиктерни үр кедер дизе, оларны канчаар эдилээрин билип алыры.	Чурум дугайында билиишкин. Арыг идиктерниң ээлери. Чурум чок салган идиктерниң халалыы.
	1	12. Аал коданы.	Таныштырылга кичээл.	Аал, аал коданы, өдек деп билиишкиннер,	Аал, аал коданы, өдек деп билиишкиннер. Чаңгыс аалдың кижилери, оларның демнежилгези. Кожа аалдар, оларның дем-билези. Аал хаяазы деп билиишкин. Аал

Аал дугайында (2 ш.)				оларның сүзүктүг утказы. Сайзанак-биле канчаар ойнап чорааны-биле таныжары.	коданынга сүзүктүг хамаарылга. Сайзанак – бичии уруглар оюну. Сайзанак ужурлары. *Ыры «Ойнаал, эжим» (сөзү Сайлыкмаа Комбунуу, аялгазы Б. Сайынныы. Клип).* «*Аал коданы»* (фильм көрүлдези).
	1	13. Аал ужурлары.	Таныштырылга кичээл.	Аал ужурлары: аалчыны уткууру, менди солчуру, бойдус ужурларын болгаш аал девискээринде үнүп турар үнүштерни билип алыр.	Аалчы кижиниң коданче кирериниң ужурлары. Аалчыны уткуурунуң ужурлары. Аал коданынга амыр-менди солчур ужурлар. Арыг-силиг ужурлары. Бойдус ужурлары. Аал коданының девискээрин билири: черниң ады, оът аттары, ыяштар аттары, кат аттары, суг ады, чечек аттары дээш о.ө. *«Аал ужурлары»* (фильм көрүлдези).
Мал–тываларның амыдыралының дөзү (11 ш.)	1	14. Чурттуң кол ажыл-агыйы.	Таныштырылга кичээл.	Аңгы-аңгы чурттарның кол ажыл-агыйын болгаш чурттар аразында садыг-саарылгага хамаарылгазын өөренип алыр. Тыва черниң бойдузунуң кол онзагайларын база мал ажылының хевирлерин, аңаа хумагалыг болурун өөренир.	Кол ажыл-агый дугайында билиишкин. Бразилияның кофези. Баварияның викториязы. Кубаның чигири. Африканың бананы. Грузияның шайы. Чурттар аразында садыг-саарылга хамаарылгалары. Мал–Тываның кол ажыл-агыйы. Тываның чериниң, бойдузунуң онзагайлары. Аал малының хевирлери. Малга хумагалыг болуру. Мал дугайында тывызыктар. *Ыры «Арбай хоор» (сөзү О. Бавуужаптыы, аялгазы О Кара-Каттыы).* «Арбай-хоор» деп оюннуң күш-ажылчы сүзүктүг утказы. «*Чурттуң кол ажыл-агыйы», «Мал – тываларның амыдыралының дөзү»* (фильмнер көрүлдези).
	1	15. Хөгжүмнүг	Холушкак	“Дузааргакпай”	Дузааргак деп билиишкин. Тогду хой тударынга, ону

		кичээл.	хевирниң кичээли.	деп ырының сөзү болгаш аялгазын таварыштыр дузааргак болур деп өөренир. Мал ажылынга дуза кадарын, тыва кижиниң эки шынарларын өоренир.	саарынга дузалажыры. Өшкүлер ай дээринге, ону саарынга дузалажыры. Мал ажылынга дуза кадары – эки кижиниң шынары. *Ыры «Дузааргакпай», (сөзү Николай Ооржактыы, аялгазы Владимир Серенни.* Клип).
	1	16. Инек дугайында.	Таныштырылга кичээл.	Инек дугайында билиглер: бөлүү, ак чемнер дугайында билип, назы-харының хуваалдазын барымдаалап адаарын болгаш сүзүктерин өөренир.	Инек – мыйыстыг бода мал**.** Инек сүдүнде кижиниң кадыынга дузалыг витаминнер. Инектиң чүве эскерер шынарлары. Ак чем. Инекти назы-харын барымдаалап адаары. Бызаа. Молдурга. Хунан шары. Хунажын. Сүттүң сүзүктүг ужурлары. Сүттүг шай дугайында билиишкин. Шайның күш киирер шынарлары. *Ыры «Шайывыс (сөзү Чооду Кара-Күскении, аялгазы Альберт Тановтуу*. Клип). *«Инек дугайында», «Инектиң эскериглери»* (фильмнер көрүлдези). https://www.youtube.com/watch?v=Gycg7GkIRug
	1	17. Хөгжүмнүг кичээл.	Холушкак хевирниң кичээли.	«Шилги бызаам» деп ырының сөзүн таварыштыр бызааның дүрзү-хевирин, чиир чемин, чаптанчыг аажы-чаңын, бичии уругларның малга дузазын өөренирлер.	Бызааның дүрзү-хевири, чиир чеми. Бызааның чаптанчыг чаңы, аажы-чаңы. Бичии кижиниң бызаа өстүреринге дузазы. *Ыры «Шилги бызаам», (сөзү Олег Сувакпиттии, Саая Бюрбээнии. Клип).*
	1	18. Сарлык дугайында.	Таныштырылга кичээл.	Сарлык дугайында	Сарлык – даг черниң малы. Ооң даштыкы хевири. Сарлыктың дүгү. Кызыл дептер дугайында билиишкин.

				билиглер: бөлүү, назы-харының хуваалдазы, чурттаар чери, даштыкы хевири, кижиге ажык-дузазын болгаш кызыл дептерже кирген ужурун билип алыр.	Сарлыктың кызыл дептерже кирген ужуру. Сарлыктың амыдыралга ажык-дузазы. Эр-кыс сарлыктарның аттары. *Ыры «Сарлык оглу» (сөзү болгаш аялгазы Саая Бюрбээнии. Клип).* Сарлык оглунуң кашпагай, соокка торулбас шынарлары. *«Сарлык дугайында»* (фильм көрүлдези). https://www.youtube.com/watch?v=o_4E7eDF-tM
	1	19. Иви мал – тайга черниң мыйыстыг малы.	Таныштырылга кичээл.	Иви дугайында билиглер: чурттаар чери (кожууну), турлаа, чиир оъттары, ээзинге хамаарылгазы база дузазы, сугжузу; Амыдыралга ажык-дузазын билип алыр.	Тожу кожууннуң ивижилери. Иви турлаглары. Ивиниң чиир оъду. Ивиниң ээзинге ак сагыштыы - биле бердинери, сугжузу. Иви чүъгү. Ивиниң амыдыралга ажык-дузазы. Ыры «Чекпелиг». Ивиниң назы-харының, адының хуваалдазы. *«Иви мал», «Иви ыызы» (фильмнер көрүлдези). Ыры «Иви малым» (сөзү А. Нурзаттыы, аялгазы Сергей Бадырааныы.* Клип*).*
	1	20. Аът	Таныштырылга кичээл.	Аът дугайында билиглер: бөлүү, кижиге ажыктыы, назы-харының хуваалдазы болгаш аажы-чаңы. Эт-херекселиниң янзыларын өөренир.	Аъттың амыдыралга ажыктыг талалары. Маадырлыг тоолдарда аъттың овур-хевири, дериг-херекселиниң онзагайы. Аътты харын барымдаалап адаары. Ыры «Кулунчугаш» (сөзү А.Допчааныы, аялгазы Д.Шактарныы). Хоор кулун, ооң дүрзү-хевири, чүгүрүк болур барымдаазы. *«Чылгычы Мышкыргы» (фильм көрүлдези).* Чедер ховузу. Черликсээн чылгы. Эрес Мышкыргының сүзүктүг ачызы. «*Аът»* (фильм көрүлдези).
	1	21. Теве дугайында.	Таныштырылга кичээл.	Теве дугайында билиглер: бөлүү,	Тевелиг даштыкы чурттар, оларның черининң байдалы. Тываның тевелиг черлери. Тевениң дүрзү-хевири. Теве

				чурттаар чери (кожууннары), кижиге дузазы, хевир-дүрзүзү, чиир оъду, назы-харының хуваалдазы, аажы-чаңын билип алыр.	мөгеннери. Тевениң ижер-чиир чеми. Бодаган. Адан. Эңгин. Тевениң аажы-чаңы. Бодаганның чаптанчыг чаңы: сүт амданнаныры, теңдиңнедир челгилээри, таптыгзынып дайнаныры. Бичии ээзиниң бодаганны чедип кылаштаары. *Ыры «Бодаган» (Сөзү Мариам Рамазанованыы, аялгазы Сергей Бадрааныы.* Клип.*). «Теве дугайында»* (фильм көрүлдези).
	1	22. Хой малым.	Таныштырылга кичээл.	Хой дугайында билиглер: бөлүү, кижиге дузазы, чиир оъттары, чаа эскен хой эъдин улуска үлээр ужурлар, хүндүлүг эъттер дугайында ужурлар. Кежи болгаш дүгүнүң ажыглалын билип алыр.	Хой–тываларның хүндүлээр бир шээр малы. Агы, каңгы, кадар сиген – хой чиир изиг оъттар. Хой сүдүнден кылыр чемнер. Хой дүгүнден кылыр хептер, оларның шынары. Хой эъди. Изиг хан. Чаа эскен эътти үлээриниң ужурлары. Хүндүлүг эъттер. Бичии уругларга үлээр эъттер. Чарын эъдин чиир ужуру. *Ыры «Кадарар мен» (сөзү О. Делгер-оолдуу, аялгазы Каадыр-оол Бегзинии).* https://www.youtube.com/watch?v=pk03_ct972Y&t=19s
	1	23. Хойнуң назы-хары, аттары.	Таныштырылга кичээл.	Назы-харының хуваалдазы;	Чаш хураган. Дөтпе хураган. Дөтпе ирт (дөтпе кошкар, дөтпе хой). Авазының аа сүдү. Тодуг хураганның чаптанчыг чаңы. Хураган дешкизи. Ыры «Хураганым» (Сөзү О. Делгер-оолдуу, аялгазы В. Самыяныы). *«Хой малым»* (фильм көрүлдези).
	1	24. Өшкү малым.	Таныштырылга кичээл.	Өшкү дугайында билиглер: бөлүү, хевир-дүрзүзү, сүдүнүң шынары, кижиге дузазы, назы-харының хуваалдазы, дүгүнүң	Өшкү – шээр мал. Өшкү малдың дүрзүзү, аажы-чаңы. Өшкү сүдү – эм. Өшкү ханының шынары. Өшкү дүгүнүң ажыглалы. Эйлиг-Хемниң ангор өшкүлери (Улуг-Хем кожуун). Өшкү - агаар айтыкчызы. Өшкүнүң хар-назыны, аттары. Чаш анай (анай). Хунан серге (хуна). Хунан анай. Алды диштиг серге (чедишкен хуна). Чедишкен алды диштиг серге өшкү. *Ыры «Ме-ке-ке» (сөзү болгаш аялгазы Каадыр-оол Бегзинии).* Тереӊ оймак черде анайлар. Анай дешкизи. *«Өшку»* (фильм

				ажыглалының дугайында уруглар билип алыр.	көрүлдези).
Төрээн чер, күрүне (ада-чурт) (4 ш.)	1	25. Кижиниң төрээн чери.	Таныштырылга кичээл.	Төрээн суурунуң (хоорайының, кожуунунуң) ады, ооң хүрээлели, онзагай байдалын, ында чурттап турар чонунуң амыдыралын, билдингир кижилериниң дугайында болгаш сүзүктерин билип алыр.	Төрээн чер дугайында билиишкин. Мээң суурум – Шамбалыг. Суурнуң чурумалдыг хүрээлели. Чоннуң амыдыралы. Шамбалыгның ады. Шамбалыг – ийи улустарның ораны. Шамбалыгның өөреникчилери болгаш оларның башкылары, ада-иези – сүзүк эдилекчилери. *«Мээң суурум–Шамбалыг» (фильм көрүлдези). Ыры «Шамбалыгга аалдап келем» (сөзү Дамчай-оол Ондарныы, аялгазы Владимир Серенний.* Клип*).*
	1	26. Тывалар – делегейниң бир тускай чону.	Таныштырылга кичээл.	Тываның чер бөмбүрзээнде (картада) туружу, ыдык демдектериниң овур-хевири, өңнери. «Мен тыва мен» (сүзүк ыры); Тыва– тускай чон, Азия диптиң географтыг төвү деп билиишкиннерни өөренир.	Чер бөмбүрзээ, диптер база чоннар дугайында кыска допчулал**.** Азия дип – тываларның база өске-даа сарыг кештиг чоннарның чурттап турар чериниң девискээри. Тыва – Азия диптиң географтыг төвү. Тыва – бистиң төрээн чуртувус. Тывалар – омак-сөөгүвүс ады. Тываларның төрел аймактары. Кожууннар аттары, оларның төптери. К. Сагды «Тывалар» (шүлүк). *Улустуң ырызы «Тооруктуг долгай таңдым»* (клип*).*
	1	27. Россия – бистиң	Таныштырылга кичээл.	Күрүне, Россия, хөй омак-сөөктүг	Күрүне (ада-чурт), хамааты, сүлде демдек дугайында билиишкиннерниң кыска допчулалы. Россия – бистиң

		күрүневис, ооң сүлде демдээ.		хамаатылар, сүлде демдээниң дугайында билиишкиннер болгаш Тываның кожа чурттап турар черлерин өөренирлер.	күрүневис. Россияның хөй омак-сөөктүг хамаатылары. Россияның сүлдези. Ийи баштыг эзир, ооң ужур-утказы. Эзир аспаанда шөйбек демир, ооң ужур-утказы. Согун туткан аъттыг кижи, ооң сүзүктүг утказы. Тываның кожа черлери: Алтай Республика, Хакас Республика, Красноярск край. Моол күрүне – чоок кожавыс. *«Россияның сүлдези» (Чурук-биле ажыл).*
	1	28. Тыва Республика, ооң сүлдези.	Таныштырылга кичээл.	Тываның чер бөмбүрзээнде (картада) туружу, ыдык демдектериниң овур-хевири, өңнериниң ужур-утказын болгаш сүзүктүг ырызын өөренир. Аймак чоннар аразында найыралын, демниин өөренир.	Тываның сүлдези – аъттыг арат, ооң ужур-утказы. Херелдиг хүн, ооң утказы. Тыва деп сөстү ак кадакта бижээн ужуру. Тываның тугу. Ооң хевири, өңнериниң ужур-утказы. Оваа, ооң сүзүктүг утказы. Ак өргүүрү, ооң сүзүктүг утказы. Өлчей тарыыр иш, ооң утказы. Өөрүнчүг хөөмей. Аймак чоннар найыралы. Демниг чурт, ооң сүзүктүг утказы. Ыры «Мен тыва мен» – Тываның сүзүктүг ырызы. *«Тыва Республика, ооң ыдык демдектери»* (фильм көрүлдези). https://www.youtube.com/watch?v=QYIC1wV9fN4
Кожа чоннар (5 ш.)	1	29. Алтай Республика, ооң сүлдези.	Таныштырылга кичээл.	Кожа чоннарның сүлде демдектери (Алтай). Төрел харылзаазын, дөмей чүүлдерин, Ыдык дааның ужур-утказын уруглар өөренир.	Алтайлар – кожа төрел (түрк дылдыг) чон. Алтай биле Тываның аразында чоок черлер (Мөнгүн-Тайга кожууну, Кош-Агач району). Алтай чоннуң сүлдези - Кан-Кереде куш, тайбыңның болгаш аас-кежиктиң камгалакчызы. Үш-Сүмер даг, ооң ужур-утказы. Үш буттуг ожук, ооң утказы. *«Алтай Республиканың сүлдези»* **(***Чурук-биле ажыл).*
	1	30. Красноярск край, ооң сүлдези.	Таныштырылга кичээл.	Кожа чоннарның сүлде демдектери, ооң ужур-утказын	Орус чон – кожаларывыс. Красноярск (Ермаковск район: Усинск, Ергаки, Арадан, Танзыбей) биле Тываның аразында чоок черлер (Бии-Хем кожуун: Шивилиг, Туран). Красноярск крайның сүлдези – арзылаң, ооң утказы. Алдын хүүрек биле алдын кадыыр, оларның

				өөренир (Красноярск край). Кожа чыдар девискээрлерни өөренир.	ужур-утказы. *«Красноярск крайның сүлдези»* (*Чурук-биле ажыл).*
	1	31. Хакас Республика, оон сүлдези.	Таныштырылга кичээл.	Кожа чоннарның сүлде демдектери, өөн ужур-утказын өөренир (Хакас республикалар). Кожа чыдар девискээрлерни өөренир.	Хакастар – кожа төрел (түрк дылдыг) чон. Хакас Республиканың сүлдези - чалгынныг ирбиш, оон ужур-утказы. Хүн демдээ. Хадың будуктары. Долгандырыг шыйыг - амыдыралдың мөңге болгаш үзүк чок байдалының илерээшкини. *«Хакас Республиканың сүлдези» (Чурук-биле ажыл).*
	1	32. Моол күрүне, оон сүлдези.	Таныштырылга кичээл.	Кожа чоннарның сүлде демдектери, өөн ужур-утказын өөренир (Моол күрүне). Кожа чыдар девискээрлерни өөренир.	Моол (Завхан, Баян-Өлгий Убса-Нуур, Ховд, Хубсугул аймактары) биле Тываның (Өвүр, Эрзин, Тожу, Кунгуртуг, Мөнгүн-Тайга кожууннары) аразында чоок черлер. Моол күрүне – бистиң эң чоок кожавыс. Моолдуң сүлдези – кулун. Соёмбо деп демдек, оон утказы. *Чантамани - үе демдээ (Чурук-биле ажыл).*
	1	33. Хөгжүмнүг кичээл.	Холушкак хевирниң кичээли.	«Бистиң Тыва» деп ырының сөзүн таварыштыр Тыва культураны, байлак болгаш хостуг чурт деп билиишкиннерни өөренир.	Тыва культурада деҥ-деҥ деп билиишкин. Байлак чурт деп билиишкин. Хостуг чурт деп билиишкин. Ыры «Бистиң Тыва» (сөзү Сергей Пюрбюнүү, аялгазы улустуу).
	2	34. Күштүг чурт.	Таныштырылга кичээл.	Күштүг, төрээн чурт, төрээн чер, төрээн чон	Өг-бүле, төрээн чер, төрээн чон, төрээн чурт дугайында билиишкиннер (катаптаашкын). Оларның тудуш харылзаазы. Күштүг чурт дугайында билиишкин. Өг-

Түңнел кичээл (2 ш.)				дугайында билиишкин. Чер-чурттарның аразында харылзаазын, найыралын, сайзыралын, чаагай чаңчылдарын, ужурларын, өг-бүлениң сүзүктерин өөренип билип алыр.	бүлениң сүзүктери: найырал, дем, сайзырал, кежээ чорук, чаагай чаңчылдар, улусчу ужурлар. *«Күштүг чурт»* (фильм көрүлдези). *Ыры «Найыралды ырлажыылы» (сөзү Олег Сувакпиттии, аялгазы Альберт Тановтуу.* Клип*).*

«Улусчу ужурлар» эртеминге 2-ги класска кичээлден дашкаар ажылдың календарь-темалыг планы

Кезек	Шагы	Тема	Кичээлдин хевири	Өөреникчиниң ажыл-чорудулгазы	Башкының ажыл чорудулгазы
	1	1. Этикет.	Таныштырылга кичээл.	Этикет (ужурлар) деп билиишкин, ооң тургузуу, сагыыр ужуру болгаш делегей чоннарының этикедин, дөмей болгаш аңгы чүүлдерин деңнеп өөренир.	Этикет (ужурлар) деп билиишкин, ооң тургузуу. Эптиг-эвилең деп сөстүң утказы. Хеп кедериниң чуруму. Менди ужурлары. Хөй-ниити черинге бодун алдынары. Делегей чоннарының этикеди, оларның дөмей болгаш аңгылажыр чүүлдери. *Ыры «Курай-курай» (сөзү Николай Ооржактыы, аялгазы Мерген-Херел Монгуштуу.* Клип*).* Ырның сөзүглелинде эптиг-эвилең ужурларны көргүскени. *«Этикет»* (фильм көрүлдези).
	1	2. Өг-бүлеге эптиг -эвилең	Таныштырылга кичээл.	Өг-бүлениң эптиг-эвилең ужурлары деп	Ада-иезинге эптиг-эвилең болурунуң илерээшкини. Үн ужурлары. Акышкы-угбашкы улус аразында

Этикет (4 ш.)		болуру.		билиишкин, ооң тургузуу. Ада-иези, чоок улузунга эптиг-эвилең болурун, улуг улустуң сагып чораан ужурларын өөренир.	адажылга ужурлары. Кырган-ачазынга база кырган-авазынга эптиг-эвилең болурунуң илерээшкини. Улуг улустуң адын адавас ужурлар. *Ыры «Чарашпай» (сөзү С. Соскалдайныы, аялгазы Борис Чамбыттыы.* Клип*).* Чарашпайның ажылгырын, хүндүлээчелин, эрезин көргүскени. *Ыры «Дуңмам» (сөзү О. Иргиттии, аялгазы Ирбен-оол Тюлюштүү). «Өг-бүлеге ээлдек болуру»* (фильм көрүлдези).
	1	3. Назын хүндүзү.	Таныштырылга кичээл.	Назын хүндүзү деп билиишкин, ооң тургузуу, сүзүктүг утказы. Улуг улусту хүндүлээр ужурларын, сагыыр ужурлуг сүзүктерин болгаш улуг улус-биле чугаалажырын болгаш чагыын күүседирин өөренир.	Назын хүндүзү деп билиишкин. Бодундан улуг назылыг кижини хүндүлээр ужурлар: мендилээри, орук чайлаары, туруп хүндүлээри, мурнундан эртпези, байыр чедирери, белек сунары (алыры) дээш оон-даа өске. Улуг кижиниң «Кымның оглу (кызы) сен?» деп айтырыынга харыылаары. *Ыры «Кырган-авам» (сөзү Шоома Даржайныы, аялгазы Ирбен-оол Тюлюштүү).* Ырыда кырган-аваның ажылгырын, аажы-чаңын база чагыын көргүскени. Бодундан биче кижини хүндүлээр ужурлар. Башкыларны хүндүлээр ужурлар. Чаңгысклассчыларын хүндүлээри. *«Назын хүндүзү»* (фильм көрүлдези).
	1	4. Ээлдек чугаа ужурлары.	Таныштырылга кичээл.	Ээлдек чугаа деп билиишкин, ооң тургузуун, кижилер аразында чугаа харылзаазын өөренир.	Ээлдек чугаа – кижиниң бот культуразының бир илерээшкини. Кижилер аразында чугаа харылзаазы: таныжары, айтырыг салчыры, айтырыгга харыылаары, ылавылап айтырары, дилег кылыры, байыр чедирери дээш оон-даа өске. Чоок улузунга байыр чедирери. Чүве аазап чугаалаары. Амыраанын илередип чугаалаары. Кайгаанын илередип чугаалаары. Хомудаанын илередип чугаалаары. Сүме киирип чугаалаары. Элдепсингенин илередип чугаалаары. *«Ээлдек чугаа ужурлары», «Бо номну дамчыдып берип көрем»* (фильмнер көрүлдези).
Рольдарга чарлып алгаш ойнаңар (3 ш.)	1	5. Таныжары	Таныштырылга кичээл.	Топтуг чугаа дугайында билиишкин, ооң сүзүктүг утказы. Мендилежири, бодун таныштырып өөренир.	Топтуг чугаа дугайында билиишкин, ооң сүзүктүг утказы. Бир кижи-биле бодунуң эки туразы-биле таныжары. Чугаа үезинде үннүң чугула ролю. Мендилежири. Бодунуң адын, фамилиязын топтуг таныштырырары. Кандыг сорулгалыг келгенин топтуг чугаалаары. Кайы кожуундан келгенин, кайы школадада өөренип турарын топтуг чугаалаары.

					«Таныжары» (фильм көрүлдези).
	1	6. Таныштырары.	Таныштырылга кичээл.	Танышпас улус-биле чугаалажып таныжары. Буруулуг үеде топтуг буруузунуп чугааланып өөренир.	Танышпас, шоолуг танышпас улусту бот-боттарынга таныштырары. Эки таныыр кижиниң дузазы-биле өске кижи-биле таныжары. Озалдаанын буруузунуп топтуг чугаалаары. Чаа таныштырган кижиниң дугайында эки медээ чугаалаары. «Таныжылга» (Александр Шоюн). Солун-оолдуң хорадай берген чылдагааны. Дадар-оолдуң часты берген ужуру. *«Таныштырары»* (фильм көрүлдези).
	1	7. Янзы-бүрү чугаа ужурлары.	Таныштырылга кичээл.	Телефон дамчыштыр чугаалажырының янзы-бүрү байдалдарын өөренир. База чугаа ужурларын өөренир.	Кудумчуга ужурашканда «Кайы хире тур силер?» деп айтыржыры. Телефон дамчыштыр чугаалажырының янзы-бүрү байдалдары (мендилежири, айтырыг салыры, медээ дамчыдары, дугуржуру, четтиргенин илередири байырлажыры дээш оон-даа өске). Янзы-бүрү чугаа ужурлары («Сени хереглээш...», «Чүү дидиң, эш», «Ындыг бе, канчап барганы ол?» дээш оон-даа өске). Кижиниң даштыкы хевирин чугаа-биле дамчыдары. Кырган-авазының «анаа черле олуртунмас» дээн овур-хевириниң сүзүктүг утказы. *«Янзы-бүрү чугаа ужурлары»* (фильм көрүлдези).
Кижиниң экизи бүдүжүнде (7 ш.)	1	8. Эр кижи.	Таныштырылга кичээл.	Оол кижи – чөленгииш деп билиишкин. Эр кижиниң үндезин шынарлары, оларның сүзүктүг утказы. Шүлүктерде бижиттинген эр кижиниң овур-хевири кандыг болурун өөренир.	Эр кижи – чөленгииш. Эр кижиниң идегелдии. Эр кижиниң кол шынарлары: чарт угааны, эртем-билии, сөзүнге ээ болуру, ээлдек чаңы, эки эштиг болуру. Эр кижи дугайында үлегер домактар. Шүлүк «Угаан бодал» (Экер-оол Кечил-оол). Шүлүкте «угаан-бодал – эртине», «бодалдарның четпес чери чок» деп домактарның сүзүктүг утказы. Шүлүк «Эр кижиниң чаңгыс сөстүү» (Алексей Арапчор). Шүлүкте «сөс эгин-биле эннеш, ээлиг болгаш харыылыг боор» деп тодарадыгларның сүзүктүг утказы. Шүлүк «Кижи нүүрү» (Александр Даржай). Нүүр (арын-нүүр) деп билиишкин. Эр кижиниң ады деп чүл? Ава болгаш оглу деп билиишкин. «Хүн/дүн дег арын», ук тодарадыгларның ханы утказы. *«Оол кижи»* (фильм көрүлдези).
	1	9. Хөгжүмнүг кичээл.	Холушкак хевирниң	Эрес оолдуң овур-хевири.	*Ыры «Эреспей» (сөзү Шаңгыр-оол Суваңныы, аялгазы Владимир Токаныы).* Эрес оолдуң овур-

			кичээли.	Чурум билбес оолдар дугайында билиг.	хевири. Ыры *«Чуңгувуста» (сөзү Екатерина Тановaныы, аялгазы Альберт Тановтуу. Клип.).* Дыштанып ойнаар үе (чуңгулаары). Чылгыр шанак. Чурум билбес оолдар дугайында.
	1	10. Кыс кижи.	Таныштырылга кичээл.	Кыс кижиниң үндезин шынарлары. Овур-хевирин, чазык-чаагай болурунуң үндезинин өөренир.	Кыс кижи – өг-бүлениң чырыткызы. Кыс кижиниң үндезин эки шынарлары: арыг-силии, чазык-чаагайы, сагыш човаачалы. Арыг-силиг болурунуң үндезиннери. Чазык-чаагай болурунуң үндезини. Сагыш човаачал болурунуң үндезини. Кыс кижиге хамаарышкан үлегер домактар. *Ыры «Электей бээр» (сөзү Экер-оол Кечил-оолдуу, аялгазы В. Хураган-оолдуу.* Клип.*)* Электээр (кочулаар) деп сөстүң чылдагааны. *«Кыс кижи»* (фильм көрүлдези).
	1	11. Айтырыг-харыы кичээли.	Холушкак хевирниң кичээли.	Бот арыг-силиг дугайында билиишкин, ооң утказы болгаш амыдыралга ажыктыы.	Амыдыралчы таварылгаларны шиитпирлээриниң оруктары («Хирлиг хеп», «Уруглуг кижи», «Солун кино»).
	1	12. Бичии кижиниң өске аалче (бажыңче) баарда сагыыр ужурлары.	Таныштырылга кичээл.	Өске аалче баарда, сагыыр ужурлар. өске аалга баргаш бодун алдынып, чугаалажып билирин болгаш өске аалга турарының болгаш ойнаарының чурмунарын сагып өөренир.	*Аал коданынга*. Аал коданынга улусчу ужурларны сагыыры (мендилежири, ыткыр эвес дааш үндүрери). Хоруглуг ужурлар. *Суур черге*. Хаалга тырткыыштыг таварылгада бодун алдынары: көскүлеңнээри, кыйгы салыры. Бажың ээзи-биле мендилежири. Келген херээн чугаалаарының чуруму. *Хоорай черге.* Коңга базары. Эжик соктаары. «Кымыл?» деп айтырыгга харыылаары. Келген херээн кысказы-биле чугаалаары. «Силер», «сен», «буруулуг болдум» деп сөстерни ажыглаары. Четтиргенин тода илередири. Өске улус бажыңынга турарының (ойнаарының) ужурлары. Шүлүк «Чагыг» (Экер-оол Кечил-оол). Ава-ачазының чагыын шүлүкте көргүскени, ооң сүзүктүг утказы. *«Бичии кижиниң өске өгже (бажыңче) кирерде сагыыр ужурлары»* (фильм көрүлдези).
	1	13. Өгге (аалга)	Таныштырылга	Аалга келген кижини	Келген кижини хүндүлээри – эптиг-эвилең чоруктуң

		келген кижини хүлээп алырының ужурлары.	кичээл.	хүлээп алырының ужурлары. Шайладыры, байырлажырының ужурларын өөренир.	негелдези. Аалга (ыдын «ай» дээри, уткууру, амыр-мендиге харыылаары, өгже (бажыңче) киир чалаары, аалчының тонун уштурунга дузалажып, азары; келген кижини оол, кыс аайы-биле олурарынче чалаары. Шайладыры. Айтырыг-харыы ужурлары. Аалга келген кижи-биле байырлажырының ужурлары. *«Өгге (аалга) келген кижини хүлээп алырының ужурлары»* (фильм көрүлдези).
	1	14. Бажыңга (квартирага).	Таныштырылга кичээл.	Бажыңга (квартирага) келген кижини хүлээп алырының ужурлары. Улуг улус чугаазынга киришпес, шаптыктавазын, кыс кижиниң сагыыр ужурларын өөренир.	Бажыңга (квартирага) кижи келзе, сагыыр ужурлар: хаалга (эжикти) ажыдары, амыр-мендиге харыылаары, ыдын сок деп оожуктурары. Айтырыг-харыы ужурлары. Келген кижини бажыңче (квартираже) чалааш, олуртуру. Улуг улус чугаазынга киришпес, шаптыктавас, чөрүшпес ужурлар. Кыс улуска хамаарыштыр сагыыр ужурлар. *«Өгге (бажыңга) келген кижини хүлээп алырының ужурлары»* (фильм көрүлдези).
Сүме-көргүзүглүг кичээлдер (3 ш.)	1	15. Шырай ужуру.	Таныштырылга кичээл.	Кижиниң шырайы кандыг болурун. Шырайындан, көрүжүнден көргеш кандыг кижи деп чүвени ылгап билири.	Шырай деп билиишкин. Шырайның хевирлери. Чугаа үезинде шырайын шын тудары. Көрүштүг кижи. *Ыры «Хөглүгбей» (сөзү Ондар Каң-оолдуу, аялгазы Борис Чамбыттыы)*. Ырыда хөглүг кижиниң шынарларын илереткени.
	1	16. Кылаш ужурлары.	Таныштырылга кичээл.	Кижилерниң кылажы кандыг болурун ылгап билири. Чараш кылаш кандыг болурун, кылаш дугайында ужурларны өөренир.	Кылаш дугайында билиишкин. Кылаштың хевирлери. Шын кылаш. Кыска кылаш. Херии кылаш. Кулажылап кылаштаары. Чараш, чараш эвес кылаш. Кижини кылажындан таныыры. «Кылаш ужурлары» деп кыска фильмниң көрүлдези. *«Кылаш ужуру»* (фильм көрүлдези).
	1	17. Шимчениг дугайында.	Таныштырылга кичээл.	Шимчениг дугайында билиишкин. Чугаа үезинде шимчениг ужурлары. Каткыга хамаарыштыр ужурларны өөренир.	Шимчениг дугайында билиишкин. Чогумчалыг шимчениглер – кижиниң бот культуразының ылгавыр демдээ. Шимчениг ужурлары. Холдарга хамаарышкан чогумча чок шимчениглер. Каткыга хамаарышкан ужурлар.

Кадык-камгалал ужурлары. (3 ш.)	1	18. Бот арыг-силигге хамаарышкан ниити ужурлар.	Таныштырылга кичээл.	Ботка хамаарышкан арыг-силиг болурун, Сӱзӱктӱг ужурларны өөренир.	Силиг деп сөстүң бурунгу база амгы үеде сүзүктүг утказы. Думаа (грипп) үезинде сагыыр ужурлар. Артыжанырының ужурлары. Чөдүрериниң ужурлары. Думаа-чараа дугайында. Азырарының ужурлары. *«Сагыыр ужурлар»* (фильм көрүлдези).
	1	19. Өске кижиниң херекселинге дегбезиниң ужурлары.	Таныштырылга кичээл.	Өске кижиниң болгаш хуу херекселинге хамаарышкан ужурлар. Оор чорук дугайында билиг,	Хуу эдилел (херексел) дугайында дыңнадыг. Акы-дуңма улустуң хуу херекселдери. Ада-иезиниң хуу херекселдери. Хуу чагаа (дыңнадыг). Кижиниң бодунуң хуу хереxсели. Оор херектиң бурунгу ужурлары. Сонуургаан чүвезин дилээри, ону камнаары, үезинде эгидери. *«Өске кижиниң херекселинге дегбези»* (фильм көрүлдези).
	1	20. Хөгжүмнүг кичээл.	Холушкак хевирниң кичээли		Ыры «Ынак авамга» (сөзү Инга Шактар-оолдуу, аялгазы Батый Кенештии. Клип.). Оолдуң авазынга йөрээли, сүзүктүг утказы.
Улустуң аас чогаалы. (7 ш.)	1	21. Дүрген чугаа кичээли.	Холушкак хевирниң кичээли.	Улустуң аас чогаалының бир хевири. Дүрген чугаа дугайында билиг.	Дүрген чугаа дугайында кыска медээ. «Билдим-билдим биче шынаа...», «Кижини кижи кижи дээрге...», «Буга бустазын...» (дараазында башкының шилип база чогаадып алганы-биле).
	1	22. Узун тыныш кичээли.	Холушкак хевирниң кичээли.	Узун-тыныш дугайында билиг. Дүрген чугааның бир хевири.	Узун тыныш дугайында медээ. «Бир курут...», «Бир бала...», «Бир дөс...» (дараазында башкының шилип азы чогаадып алганы-биле).
	1	23. Чечен чугаалар кичээли.	Холушкак хевирниң кичээли.	Чечен чугаа дугайында билиг. Аас чогаалдың бир кыска хевири.	Чечен чугаа дугайында медээ. «Эртелээш чүнү көрдүң..?», «Сайзанактап ойнаалам...», «Аъдың чоп дерлигил?» (дараазында башкының шилип азы чогаадып алганы-биле).
	1	24. Тоол кичээли.	Аянныг номчулга кичээли.	Аас чогаалының бир хевири. Тоол дугайында билиг. Канчаар тоолдажып чорааның өөренир.	Тоол дугайында медээ. Тоол «Бичии-Салаа» (Тыва улустуң тоолу). Тоол «Улуг-Эргек» (чуваш улустуң тоолу). https://www.youtube.com/watch?v=96mNxBpwPzI
	1	25. Тывызыктажыыл.	Холушкак хевирниң кичээли.	Тывызык дугайында билиг. Аас чогаалының бир биче	«Уран ишчи маадыр...», «эртен дөрт буттаар...», «ала аът...», «бир деп чүл?» (дараазында башкының шилип алганы-биле).

				хевири.	https://www.youtube.com/watch?v=VF_-K5KMZf8
	1	26. Үлегер домактар кичээли.	Холушкак хевирниң кичээли.	Үлегер домак дугайында билиг. Аас чогаалының бир биче хевири.	Үлегер домак – аас чогаалының бир биче хевири. Кижиге хамаарышкан үлегер домактар: «Сеткилге ак херек, ажылга шынар херек», «Сеткил чаражы – эп, чечек чаражы – шеңне», «Адааргак болбас, олутпай болбас», «далайга дамды дуза» (дараазында башкының шилип алганы-биле). Үлегер домактарның утка-шынары.
	1	27. Үлегер домактар кичээли (уланчызы).	Холушкак хевирниң кичээли.	Үлегер домактарның утка-шынары.	(уланчызы). Үлегер домакты уламчылаары (башкының шилип алганы-биле). Сеткилге ак херек, а ажылга чүү херегил?» дээш оон-даа өске.
Мал сөөгүнге сүзүктүг хамаарылга. (3 ш.)	1	28. Малга тыва кижиниң хумагалыг хамаарылгазы.	Таныштырылга кичээл.	Мал-маганга хамаарыштыр сүзүктүг чаңчылдар. Малдың сүзүктүг сөөктерин билип алыр.	Мал – бурунгу кол ажыл-агыйывыс. Аал малынга сүзүктүг хамаарылга – тыва чоннуң культуразының көскү илерээшкини. Аал малы – салгал малы. Мал айтыр чаңчыл. Сүзүктүг мал сөөктери: хендирбе, калбак чарын, үттүг- чарын, кажыктар дээш оон-даа өске. Хендирбе, ооң сүзүктүг утказы. Калбак чарын, ону хемдиир ужуру. «Чарын эъдин чааскаан чивес, чанында эшке кара салбас». Үлегер домактың сүзүктүг утказы. https://www.youtube.com/watch?v=pk03_ct972Y&t=19s
	1	29. Кажыктар.	Тайылбыр кичээл.	Кажык дугайында билиг. Кажыкты малдың хар-назын аайы-биле ылгаары. Кажык-биле ойнаар оюннар.	Мал кажыының дугайында медээ. Кажыкты малдың хар-назын аайы-биле ылгаары. Кегжир кажык, ооң утказы. Көк кажык, ооң утказы. Ак кажык, ооң утказы. Сарыг кажык, ооң утказы. Хемиртки кажык, ооң утказы. Кажык-биле ойнаар оюннар. Дөрт берге. Кажыкты чыттыр кагары. Кажыкты дүжүрүп кагары. Кажыкты хожулап кагары. Кажык адары. Кажык-биле аът чарыштырары. Бодалажыры. Мал түлүктеп оолдап турда, кажык ойнавас улусчу ужур. Кажыкты чыыры – бичии уругларның херээ. https://www.youtube.com/watch?v=2kQwbW2XWLs
	1	30. Кажыктар (уланчызы).	Кичээл оюн.	Кажык-биле ойнаар янзы-бүрү оюннарны ойнап өөренир.	Өөреникчилер аразында дуржулга солчулгазы (Улуг улусту чалап ап болур). *https://www.youtube.com/watch?v=2kQwbW2XWLs*
	2	31. Төлептиг	Холушкак	Ниити культураның	Этикет (ужурлар) – шупту улустуң деңге сагыыр

Түңнел кичээл. Чаңчыл чараштa – чоргаар, кижи экиде –дыш. (2 ш.)		ужурлар – ак оруувус (түңнел кичээл).	хевирниң кичээли	эки, багай талаларын өөренир. Шупту улустуң деңге сагыыр чурумнарын өөренир.	чуруму. Аалдың (суурнуң, хоорайның, чурттуң) ниити культуразының эки/багай херечилери. Бедик культураның салгакчылары – кижилер. Шүлүк «Өөреникчээ» (Степан Сарыг-оол). «*Чаңчыл чараштa – чоргаар, кижи экиде – дыш»* (фильм көрүлдези). *Ыры «Салгакчы бис» (сөзү А. Допчааныы, аялгазы Александр Лаптаңныы.* Клип*).*